

ВРЪЩАНЕ КЪМ ТЕМАТА ЗА ТРАДИЦИИТЕ

Мирена Атанасова

доц., д-р в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България), в момента лектор
в Солунския университет „Македония“ (Гърция)
mirena.patseva@gmail.com

Анотация

Мирена Атанасова. Возвращение к традиции. Бхартрихари является центральной фигурой в индийской философии языка V века. Его текст «О речении и слове» (Вакья-падия) рассматривается как определенный итог многолетней традиции в Индийском языкознании. Поэт с таким же именем жил в то же самое время. Среди исследователей нет согласия, являются ли оба одной и той же личностью. Основная работа Бхартрихари организована ритмическим образом. Философские идеи мыслителя тяготели к школе *Адвайты Веданты* и имеют также некоторые точки соприкосновения с буддизмом и Кашмир Шиваизмом. Среди основных идей, которые делают работу уникальной, являются неперебиваемые идеи-термины: *спхота* – речь в уме и понимание общего смысла как озарения или интуиции – *pratibha*.

Текст был подготовлен для перевода в Центре санскритских исследований в Дж. Неру университете, Нью-Дели с помощью доктора Мишра, профессора Капил Капура, доктора Шукла и Шарды в чтении и обсуждении оригинального текста Бхартрихари. Я глубоко благодарна им.

Ключевые слова: Бхартрихари, Философия языка, психолингвистика

Abstract

Mirena Atanassova. Return to the subject of traditions. Bhartrihari is a central figure in the Indian philosophy of language from V century. His text *About the Sentences and the Words (Vakyapadīa)* is considered as a summary of a long tradition in the Indian investigation of language. A poet with the same name lived at the same time. There is no agreement among the investigators if both are the same personality. The main work of Bhartrihari is organized rhythmically. The philosophical ideas of Bhartrihari gravitated toward the Advita Vedanta School and have also some common ground with Buddhism and Kashmir shaivism. Among the main ideas which make the work unique are the untranslatable *sphota* – the *speech in the mind* and the understanding the whole meaning of the sentence as an insight or intuition – *pratibha*.

The text was prepared for translation at the *Special Center of Sanskrit Studies* in J. Neru University, New Delhi with the help of Dr. Mishra, Prof Kapil Kapur, Dr. Shukla and Sharda in reading and discussing the original text of Bhartrihari. I am deeply grateful to them.

Key words: Bhartrihari, language philosophy, psycholinguistics

Анотація

Мірена Атанасова. Повернення до традиції. Бхартріхарі – це центральна постать в індійській філософії мови V століття. Його текст про «Мовлення та слово» (Vakyapadiya) розглядається як певний підсумок у багатолітній традиції індійського мовознавства. Поет з таким самим ім'ям також жив у той самий час. І серед дослідників немає згоди, чи є вони однією й тією ж самою особистістю. Головна ж праця Бхартріхарі організована ритмічним чином. Філософські ідеї мислителя нагадували відому традицію Адвайти Веданти, перегукуються з буддизмом та Кашмір Шиваїзмом. Серед головних ідей, що надають праці унікальність, неперебивані ідеї-терміни: спхота – вимовляння «про себе» і розуміння загального сенсу як осяяння та інтуїція – Пратібха.

Текст був підготований для перекладу у Центрі санскритських досліджень у Дж. Неру Університеті, Нью – Делі за допомогою доктора Мішра, професора Капіл Капура, доктора Шукла і Шарди у читанні та обговоренні оригінального тексту Бхартріхарі. Я глибоко вдячна їм.

Ключові слова: Бхартріхарі, філософія мови, психолінгвістика

На фінала на първата част на Вакаяпадиям Бхартріхарі се връща към тезата си, изложена в началото, за ролята на традицията. По думите на Евтимова древната цивилизация на Индия се отличава от тези на Египет, Месопотамия и Гърция по това, че нейната традиция е „непрекъсната във времето... произведенията, написани на класическия език на древността санскрит, а също и на разговорните езици – пракрити, се пренасят непокътнати през хилядолетия и поколения и никога не са преставали да бъдат обект на почитание, изучаване и тълкуване” (Евтимова 2004: 25). Елементи на хилядолетната традиция са живи и днес в Индия освен във философията и в сферата на ежедневните ритуални практики, норми на общуване, облекло.

Средищна роля за поддържане на традицията има науката за езика – граматиката. Тя съхранява единството на знанието, отразено в единството на звук, форма и съдържание, изграждащи думата.

Трите нива на функциониране на думата: произнесена, средна и вътрешна (виждаща), формулирани от Бхартріхарі са обсъждани не веднъж във философската литература. Интересно е обособяването на средно ниво, при което има фино участие на дъха. Със съвременни технологични средства е установено, че при т.нар. „вътрешна реч” има активност на говорните органи без никакви видими движения на говорния апарат и без продукция на звук (с поставяне на електроди на шията могат да се предадат съобщения без да се произнесе и звук).

Съвременната психолінгвистика поставя въпроса за нивата при пораждаване и разбиране на реч. В книгата си ”Мислене и реч” руският психолог Лев Виготски разглежда вербалното мислене като комплексно динамично цяло. В него отношението между мисъл и дума се реализира като движение, което преминава през няколко *плана*. При пораждането на думите движението започва от мотива, който поражда мисълта, продължава с формирането на самата мисъл, след което следва опосредяването и във вътрешна дума, за да се стигне до самата изречена дума (Виготски 1987: 283). При възприемането и разбирането на реч се извървява обратния път. Постановките на Виготски се изучават и дискутират и днес далеч извън рамките на руската психолінгвистика.

Впечатлително е, че Бхартріхарі диференцира отделни нива при функционирането на думата преди повече от 15 века, а в коментарите на стиха има позоваване на аналогични идеи от Ведите – отпреди хилядолетия. Това е свидетелство за дълбочината на индийската мисъл по отношение на психическия механизъм на говоренето, което дава основание на Хубен да нарече Бхартріхарі „представител на когнитивната лингвистика на древността”.

Bhartrhari *The Vakyapadiyam* English translation by K.A.Subramania Iyer, M.A. London 1965
Евтимова Т. 2004 Увод в индологията, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”
Vygotsky L. 1987 The collected works of L.S. Vygotsky Vol. p.283 eds. R. Rieber and A. Caton, NY& Plenum press

Из „За изреченията и думите“ на Бхартрихари

(10 част, продължение от брой 12, година 5, 2013, август)

Превод Мирена Атанасова

141. Знанието на правилността на думите е предмет на науката, наречена граматика. В нея се съхранява непрекъсващата традиция на културните хора.

Традицията по отношение на това какво трябва да се яде и какво не бива, коя жена може да се омъжи и коя – не, какво може да се каже и какво не бива, е установена и културните хора не нарушават този код на поведение. По същия начин, традицията, наречена граматика определя кои думи могат да се употребяват и кои – не. Тя се повтаря от поколение на поколение по един непрекъснат начин и отново се превъплащава в думи. Традицията, която няма писмена основа, се съхранява в практиката на културните хора.

142. Науката граматика е висш и чудесен източник на тристепенната дума, обединяващ следните нива: на произнесената, средната и вътрешната (виждащата) дума.

Произнесена е тази дума, която се възприема по начина, по който достига слуха. Тя се произнася чрез отделни звукове, има установена правилна употреба. Това е форма, подобна на тази, която се произвежда от осите на кола, от ударен инструмент, флейта или лютня, тя има безкрай вариации.

Средната съществува вътре в нас, съзнанието ни е единствения ѝ субстрат, тя само привидно има протяжност. Според някои обаче тя е съпроводена от фино движение на дъха, и въпреки че няма протяжност, все пак има известно участие на диханието.

Вътрешната форма на думата няма протяжност, тя е единна и има силата да произвежда последователност. Тя е неуловима и въпреки това е концентрирана, тя е скрита и чиста. В нея се съдържат формите на обектите на познание. Те могат да са слети, отделни или свързани.

Според някои във всички състояния на думата, които се употребяват, се прави разлика между правилна и неправилна форма. Само висшата форма на вътрешната дума няма подобно разграничение, защото тя е извън ежедневна употреба. Според традицията нейната форма може да се постигне чрез познаване на Граматиката и правилната форма. По този въпрос има примери и е казано [1]: *...Съществуват такива думи, които винаги звучат, които придобиват звучене и такива, които нямат звучене. По-висша е тази, която няма звучене, тя стои над другите две. Казано е също: Произнесената дума приема формата на звука, когато въздухът достига местата на артикулация, тя се базира на диханието на говорещия. Средната е извън функционирането на диханието, тя има протяжност, неин субстрат е единствено съзнанието. Вътрешната е неразчленима и няма никаква протяжност. Тя е вътрешна светлина, фина, нетленна дума. Макар и постоянно да е атакувана от външни въздействия, тя устоява подобно на последния сърп на младата луна.*

Когато се възприема формата ѝ всички въздействия отпадат. Тя е нетленната част на човека, който има 16 части...

Тази троична дума има различни измерения, подобно на единиците на съзнанието. При това сама малка част от нея се реализира, останалото е извън употребата на обикновените хора. Казано е: *по отношение на думата има четири състояния. Най-*

мъдрите от брахманите ги познават. Три от тях са неизменни, човек използва последната част [2]. Чистата форма на думата е въплотена в описателната наука, наречена граматика, която се състои от общи и специални правила...

143. Силата на думите се вижда от тези, които познават истинската природа на нещата, а науката граматика е съставена на базата на анализ [3] (или по друг начин).

Анализът представлява въвеждане на разделения като това на корен и суфикс за обучение на другите. Например казва се, че афиксът се добавя към корена. Такъв е и механизмът на обучение. Няма анализ когато думата е дадена без промяна. В някои граматически анализът е по-малко застъпен, думите се дават директно. Други пък разчитат на анализа и на индиректните методи за заключаване, като преподават цели групи от думи. Граматическата традиция се установена по различен начин според съответните обстоятелства и е съобразена с менталните способности на хората. За образованите хора може да се съди дори само по правилната употреба на думите. Тези, чиято вътрешна визия е безпрепятствена по отношение на нещата, които трябва да се знаят, възприемат безпогрешно силата на думите и имат средства за овладяване на качествата.

144. Свещените текстове (*sruti* [4]) се приемат за безначални, безкрайни и без определен автор, писмената традиция (*smrti*) е съставена от културните древни хора и има своята приемственост.

Някои приемат властта на Свещените текстове и смятат само свещените книги за достойни за доверие по отношение на нещата, които нямат видими ефекти, и за които хората имат колебливи възгледи... Свещените текстове нямат колебания относно правилата за ударенията, звуковете, последователността, мястото и времето за обучение, нито има различия с казаното от други хора. При писмената традиция има единство в общото значение, но композицията може да е различна, както и формата да е в стихове, проза или отделни изречения.

Някои учители смятат следното: никое действие няма само по себе си видим или невидим ефект. Само действия в съответствие със Свещените текстове имат видими достойнства, а когато се върви срещу тях човек се петни с грях. Свещените писания сами по себе си предопределят убийството на брахман, което е грях в едни случаи, да се превърне в извор на священо благо при определени обстоятелства. Други смятат, че Свещените текстове само съобщават специфичните сили на нещата. Защо иначе да успокояват или тревожат хората. Смята се, че е по-добре да се приеме, че достойнствата или недостатъците са качества на нещата, а не на текстовете. В писмени традиции като науката за наказанията се предвиждат средства като отрови или билки, които да изпълнят целта вместо текстовете. Затова текстовете следват природата на нещата. Както в света причинителите на ползи и вреди са ясно разграничени, така се установяват и начините на познанието им.

145. У тези, които се развиват от недиференцирано състояние, има знание за Свещените текстове, което е подобно на сън. Писмената традиция е съставена от мъдrecи, които са разбрали природата на нещата и следват напътствията (на Ведите).

В предишните стихове се каза, че дхармата е това, което се преподава в свещените текстове и в писмената традиция... Някои смятат, че крайната причина се проявяват като в сън или будно състояние и сред отделните хора, само мъдреци са надарени с интуиция и виждат *Великия Аз* като същество, източник на небитието, надарен с цялото знание и те стават част от него. Някои мъдреци се идентифицират със знанието като единица съзнание, свободно от елементите като ефир и т.н. и от всякакво усещане за Аза. Действието на тези мъдреци са продукт на небитието и поради това са странични и вторични. Тяхното съществуване е основно като знание, то е първично и неизменно. Те виждат Свещенните текстове, надарени със силата на недиференцираността и единението както човек чува звук в съня си, който не се възприема с ухото. Други мъдреци, след като възприемат същината на обектите, която води до благополучие или е във вярата на хората и след като видят в Свещенните текстове индикации за това, съчиняват тестове с видим и невидим ефект. Те първо поднасят писанията в неразчленим вид и едва по-късно ги разделят на части. Такава е традицията.

146. Медицината, граматиката и философията третира нечистотите на тялото, на речта и разума съответно.

След като се забележат болестотворни сили се прилагат качествата на скъпоценните камъни, билките и т.н. за премахването им. Така се оформя науката за лекуването. По същия начин, след като се забележат страсти, които причиняват смущения в разума, се прилагат системите на философията като средство за придобиване на знание, което да ги лекува. Така и науката граматика е иницирана, за да формулира характеристиките на правилните думи и да ни даде възможност да се откажем от грешните форми, които пречат. Каква е природата на грешните форми?

147. Когато човек иска да произнесе една дума (например крава) и действително произнесе дума, която обаче не е правилна и не носи определеното значение, тя се нарича погрешна форма.

Авторът на *Санграха* казва: *Правилната дума е оригинал по отношение на погрешната. Всяка грешна има своя правилна форма за оригинал. Но някои погрешни форми постигат независимост чрез непрестанната си употреба и се конвенционализират...*

148. Някои думи са правилни по отношение на различни (преносни) значения. Навсякъде правилността се определя от конкретното значение, което носи думата.

... Не може да се определи един обект докато не се изолират характеристики, на базата на които може да се установи правилността или неправилността.

149. Неправилни думи могат да станат основа за правилни чрез подразбиране. Като се идентифицират с тях, те предават значението на правилните думи.

Когато погрешни форми се използват да означат обекти, те предават значението посредством правилните думи, а не директно... Правилната дума предава това, което е причина на употребата ѝ. Правилните думи предават значенията, които директно поражда употребата им. Затова е казано:

150.Тъй като те (думите в преносна употреба) не са обявени за синоними от културните хора в писмената традиция, те не са директно експресивни.

Значението на стиха вече е обяснено.

151.Детето, което е научило някои думи може да ги произнася по еднакъв начин, без да ги различава. Но този, който познава речта им, разбира различните правилни форми,

Когато детето прави необходимите усилия, но поради недостатъчно умения на вокалния апарат произнася недиференцирани звукове, когато иска да употреби правилна дума. В този случай слушателят разбира оригиналната дума. Той възприема именно правилната дума и я свързва със значението, а не погрешната форма, произнесена от детето.

152.По същия начин, когато една неправилна дума се произнесе на мястото на правилна, разбирането на значението се предшества от правилната дума, която се появява в съзнанието ни.

Когато думите се смесват, погрешни форми се използват вместо правилни. Но образованите хора, които познават граматиката разбират правилните. Те разглеждат значението като предадено от правилни форми. Погрешните форми са причина за подразбиране на правилните както димът за огъня.

153.В случаите обаче на необразовани говорещи, при които неправилните форми са се затвърдили от навика, правилната форма не изплува в съзнанието и не носи значение.

Погрешни форми се използват обичайно от жени, шудри [5], и от други говорещи, които правят грешки, и така влизат в обръщение. Ако след употреба на правилна форма възникне колебание, то може да се разреши с помощта на неправилната форма, като на нейната основа се стигне до вярната чрез заключаване.

154.Свещената реч се смесва с неправилни форми от необразовани говорещи. Те смятат думите за временни и грешат в това.

От стари времена думите на тези, чието тяло е светлина, са били чисти от грешни форми, както и от всякаква лъжливост. Но те са били замърсени и при постоянната тенденция към контаминация и при повтаряне на първите грешки, за следващите говорещи те стават оригинал по конвенция. Поддържници на не-неизменността не вярват, че правилните форми дават качество и гледат на правилата несериозно, а на цялата колекция правилни форми като на материал. Формите, които се установяват от някои хора при регулиране на ударенията, правилността и прочие е модификация, която се прави по-късно.

155.Ние разполагаме и с двете форми – и с правилни и с неправилни. Но ако говорещият употреби погрешната, имайки предвид правилната, то в този случай не бива грешната да се приема за носеща значението.

Дори според тези, които не вярват в старите времена, нито в чистата свещена дума, която е съществувала, все пак различаването на правилна и неправилна форма винаги е съществувало и се е пренасяло от културните хора подобно на правилата за това коя жена може да се омъжи и коя – не. Погрешните форми като тези от детския говор, не изразяват значение. Значението се разбира посредством припомняне на правилната дума, а в случая на необразованите хора разбирането не е определено.

Справки и връзки

1. Според С. Айер те са открити във видоизменен вид в *Махабхарата*
2. Ригведа 1, 164, 445.
3. Терминът граматика на санскрит *вьякарана* означава анализ.
4. *Sruti* означава на санскрит *чүти* и се противопоставя на *smrti*, което означава *запомнени*. Вторите следват първите в темпорален план и според степента им на святост...
5. Четвъртата каста в Индия.

© Мирена Атанасова